

živ, pravzaprav nujen. Tudi navzočnost slovenskih avtorjev na Tržaškem ali avstrijskem Koroškem je, z vidika literature, znotraj te celovitosti. Odnos slovenskih kulturnih centrov, tako imenovanega osrednjega nacionalnega prostora do slovenskih avtorjev na drugi strani meje nima nič manjšinskega v sebi, usodo manjšine pa občutita obe skupnosti na svojem prostoru, toda ker so njeni predstavniki tu, ni na meni, da bi razlagal njihov položaj in počutja. Drugi vidik, ki sem ga imenoval civilizacijskega, pa najbrž sodi med najbolj trdovratne ovire v pretoku obeh — ali dveh — literatur ob meji, odvisno pač od tega, katero mejo imamo v mislih. Čeprav se imamo vsi za srednjo Evropo, je vendar čutiti tudi nekakšno nevidno, pa vendarle ne tako lahko prehodno mejo med tistim svetom, ki ga zlasti v zadnjem času in v Trstu še s posebnim poudarkom imenujejo »Slavia«, kar naj bi pri najbolj benevolentni interpretaciji pomenilo drugačnost, največkrat pa hoče veljati kot nekonzilijantna polarizacija dveh nasprotujočih si svetov, hkrati pa seveda tudi neprijetne, nezaželene, če ne celo nevarne sosesčine. Ker takšno pojmovanje ni novo, nas tudi ne preseneča, opozarja pa nas, kako globoko je še zakoreninjena miselnost, da je treba mejo med Zahodom in vsem, kar je na »drugi« strani, skrbno čuvati, ohranjati v veljavi tudi v imenu kulture in, ne nazadnje, na področju kulture. Premagovati takšno miselnost je najbrž namen tudi tega srečanja.

Fragmentarnost tega razmišljanja prinaša s sabo, bojim se, nevarnost, da je marsikatera misel ostala nedorečena. Sama tema je zaradi številnih razlogov in podedovanih zamer v naših medsebojnih nacionalnih odnosih občutljiva: vsak občuti krivico, ki ga je prizadela, močnejše kot tisto, ki jo je morda sam storil drugemu, zato: če sem koga prizadel, mi v slab namen tega ne pripisujte.

Tržaška obmejna literatura (tudi kot politika)

Roberto
Damiani

Do zavesti, da sem »človek ob meji«, sem prišel pozno. Skozi zgodovino se vsiljuje občutek, kakor da besedi meja in spopad izvirata iz istega pomenskega območja; in celo po padcu fašizma je politika spopada bila deležna več soglasja kakor politika sodelovanja. Še posebej sem prepričan, da je bila prav moja generacija, rojena v letih vojne, najbolj izpostavljena, nevedna in strahopetna žrtev logike, ki je

preživela režim, katerega izraz je bila. Aprila 1948 je Silvio Benco pisal: »Kaj so torej napake, ki jih je v dobrih dveh desetletjih zagrešila italijanska oblast (ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja in prepustitev Reke in Istre Jugoslaviji)?«

Italijanska tržaška publicistika, ki je bil Benco dolga desetletja njeno diamantno rezilo, je vselej zamenjavala vzroke in posledice. Ker ni mogla zanikati protislovanstva svoje buržoazije, je zanj od časa do časa našla opra-

vičila: domnevni slovenski nacionalizem vse do velike vojne, »hujskaški vplivi, ki jih je ruska revolucija raztresla vsepovsod in tako tudi sem« (Benco) po letu 1918. In fašistično nasilje? Osebna pobuda hierarhov trde kože.

Kako se je odzvala tržaška literarna kultura? Je bila organsko vezana na »realnost« ali na svoj »razred«? Kolikšen delež odgovornosti ji je treba naložiti za proces, ki je v okvirih surovega shematizma vse bolj postajal preprosto postavljanje svetlobe proti temi, dobrega proti zlu? So pisatelji iz Julijske krajine sploh kdaj opazili, da so ali da bi lahko bili »pisatelji z meje«? In če je tako, kdaj in kako so usmerjali svoj ideološki angažma?

— — —

Scipio Slataper v četrtem *Pismu* v listu *La Voce* piše, da »ima Trst svoj tržaški tip« in »si mora zato želeti tudi svojo tržaško umetnost«. Teče leto 1909 in mladi, vsestranski pisec je očitno več kot samo pod vplivom Angela Vivanteja. To pa mu vseeno ni dopuščalo, da bi si jasno in skladno izoblikoval svoje lastne poglede, če je seveda res, da ta njegov pogled na svet izhaja iz domneve o »vivantejevskem« političnem realizmu (Trst, »ustje nemškega interesa«, zaupa svojo usodo zmognostim trgovskega vrskanja srednjeevropskega »hinterlanda«) in ne iz kratkovidne pozornosti do etnične manjšine (prerokovanje o mestu, ki ga bosta krepila in hranila »slovanski genij« in »navdušenje«, skriva v sebi vrednote, ki presegajo Slataperjeve namene); vendar pa ta domneva na ravni odločitev v zadnji konsekvenci deli razširjeni paranoični strah pred bastardizacijo krvi in zato konec koncev zaupa v moč kulturne »asimilacije«.

Skušali bomo ugotoviti, koliko je bila ideja o italijanski kulturi kot čudežni vezi med etničnimi skupinami in družbenimi razredi dejansko široko uresničena, s kakšnimi cilji in s kakšnimi rezultati. Skušali bomo tudi razjasniti razloge, zaradi katerih je Slataperjev predlog, na videz tako podoben programu ameriške »literature z meje«, ki jo je zastavil James Fenimore Cooper in je dozorela z Waltom Whitmanom, postal v resnici boj za dediščino, bojišče, pašnik za intelektualce, ki so se posvetili delovanju za pokrajino »branik«, ne pa za pokrajino »spoj« ob upoštevanju družbene, ekonomske in kulturne dejanskosti sosednjih narodov.

— — —

Trst in Julijska krajina, skupaj z literarno dejavnostjo, ki je dozorevala tudi v okviru istrske kulture v italijanskem jeziku, sta preživela v devetnajstem stoletju dve jasno razločeni obdobji: v prvem, ki v grobem obsega prvih šest desetletij, vpliv romantičnih (pa tudi predromantičnih, pozno-razsvetljskih in neoklasičnih) poetik postavlja kot objektivno dejstvo prevlado regionalne italijanske kulture, ki je odkrito in izpričano senzibilna do nacionalne kulture; v drugem obdobju, ki traja vse do konca prve svetovne vojne, postanejo romantika, verizem in dekadenca gola in izpraznjena »formalna« orodja, »prazni« okviri, »vrči« ideologije, ki je v celoti prilagojena idealom iredentizma.

Če torej začnemo s šestdesetimi leti preteklega stoletja: prevlada italijanske literarne kulture se ne postavlja več kot objektivno dejstvo, pogojeno

z največjimi dosežki iz tradicije, ki naj bi zbuiali spoštovanje pri novorojeni slovenski kulturi, vendarle pa še zmerom kot »subjektivno« dejstvo: z eno besedo, kot ponosna potrditev »večvrednosti«.

Ko Bruno Maier dokazuje različnost obeh obdobj, zatrjuje, da gre tu za »kronološke« razloge, pa tudi za vprašanja »izvirnosti« in »veljavnosti«, vendar pa hkrati priznava: »če se literatura iz Julijske krajine v drugi polovici devetnajstega stoletja v več pogledih kaže kot nadaljevanje literature iz prve polovice stoletja, (...) pa se v drugih pogledih od nje jasno in nedvomno ločuje«, kajti »ideološko-politično podporo, ki jo je ponujala romantika z vsemi svojimi plodnimi nastavki Risorgimenta, zdaj zamenjuje nov ideološki zagon iredentizma«. Dejansko je iredentizem prava diskriminatorna doktrina, s katero je potrebno obračunati in prav ob njeni prepotentni navzočnosti je treba spregovoriti o samem konceptu »literature ob meji«.

Da ne bi bili pozneje razočarani, si takoj povejmo, da ni bila meja nikoli bolj zaprta in da so k temu zaprtju pripomogli razlogi, ki so bili dosti prej družbenoekonomske kakor izbrano kulturne narave.

Naredimo korak nazaj, vse do leta 1848. Nacionalistično zgodovino-pisje je to leto na dolgo in na široko povzdigovalo kot briljantno epizodo »italijanskih« čustev tržaške buržoazije, čustev, ki so dozorela po zaslugi silovite propagande za »nacionalno vstajenje« Julijske krajine, ki jo je med leti 1836 in 1846 vodila *La Favilla* (Iskra). In vendar *La Favilla* ni nikoli zanikala kozmopolitske narave in duše Trsta. V konceptu »nacionalne zavesti« je tedaj prevladovala ideja, da mora »vstajenje« pripeljati do kulturnega vzpona ljudstva prek varstva, se pravi prek ustvarjanja ali krepitve ustanov, prek spoštovanja tradicij.

Ko se je Pacifico Valussi leta 1848 znašel v republikanskih Benetkah Daniela Manina, je dejansko izrazil, kot se spominja Angelo Vivante, svojo globoko »skepsa do separatističnih zahtev v Julijski pokrajini«; in naslednjega leta, takoj po koncu prve vojne za neodvisnost, je isti Valussi izrazil svoje odločno nasprotovanje do morebitnega aneksionističnega načrta Piemonta in si zaželel, da bi se Julijska krajina spremenila v »nevtralno cono« med Italijo in Slavijo, kjer bi Italijani in Slovani lahko živeli v miru, bratstvu in slogi.

Leto 48 je torej v Trstu mogoče opredeliti kot leto »italijanskega« gibanja edinole v tisti meri, kolikor se Italija (v njenem imenu savojski Piemont) v očeh razsvetljene buržoazije kaže kot čuvarica idealov laicizma in svobode, ki so že bili zbudili jakobinske simpatije med tremi Napoleonomimi zasedbami med leti 1799 in 1813. Seveda so med dogodki leta 48 nekateri majhni tržaški trgovci razstavili po izložbah tribarvne rute in pojavilo se je tudi nekaj Balillovih portretov. Vendar je šlo za osamljene dogodke, ki jih je mogoče uvrstiti med kronistične zanimivosti in v folklorno mesta. Resnica je pač ta, da je na volitvah leta 1850 zmagala stranka lealistov, ki so z različnimi umetnijami ostali v sedlu vse do leta 1860.

Iredentizem se je rodil leta 1861, takoj po razglasitvi kraljevine Italije. In krstil ga je prav tisti Pacifico Valussi, ki je dvanajst, trinajst let pred tem tako zagnano podpiral idejo o »nevtralni coni« ali — kot nas mika, da to misel izrazimo z nadvse aktualnimi besedami — »svobodni obmejni coni« med Italijo in Slavijo. Izdal je *Manifest jadranskega iredentizma*, ki

ga je v italijanščini tiskal v Milanu, v francoščini pa v Parizu (Francija je bila ravno v boju z Avstrijo za evropsko hegemonijo). Na kakšne trditve naletimo v *Manifestu*? Da je edino živo nacionalno čustvo v Trstu italijansko in da je tretji slovenski stan brez svoje zavesti in to zato, ker da ne teži samo k integraciji, temveč k ekonomski, kulturni in jezikovni asimilaciji z najbolj elastičnim, čvrstim, bogatim, bujnim italijanskim veznim tkivom. Ne bom se a posteriori obregal ob dejstvo, da so tako hujskaško opisovali tržaško resničnost tako Furlan Valussi kot Koprčan Carlo Combi in pozneje Labinčan Tommaso Luciani. Ostaja skupno dejstvo v širših razsežnostih, dejstvo, ki je vendarle postalo bistvena dediščina tržaške »miselnosti«, da so se namreč zmote pri vrednotenju, nastale v dobri veri, seštevale z drugimi zmotami, ki jih je več kot izrazito zlonamerno porodila ksenofobska, kratkovidna, nacionalistična publicistika, ki je slepo mižala pred vrednostmi in zakoni ekonomske geografije, da ne govorimo o tem, kako očitno nevedna je bila v zvezi z našo zgodovino; to lepo dokazuje med drugim tudi nenavadna trditve Lucianija o Trstu in Benetkah, »pobratenih« z Jadranom — mesti imenuje »po naravi povezani z medsebojnimi uslugami in skupno usodo«: trditev torej, na katero ni mogel pristati niti iredentist Silvio Benco, ko je v svoji monografiji z naslovom *Trst* (1910) poudaril večstoletno rivalstvo med pristaniščema v severnem Jadranu.

Med letoma 1860 in 1861, torej hkrati z rojstvom iredentističnega čustva, ki je bilo za zdaj razširjeno samo v ozkem krogu priseljencev, se je habsburški imperij izoblikoval kot ustavna država; in podjetniška tržaška buržoazija — njeno živahno trgovsko jedro — se je skušala vključiti v široke in ekonomsko ambiciozne načrte, kot so bili na primer gradnja Sueškega prekopa, priprave na veliko trgovsko odpravo na Daljni vzhod in, kot je zapisal Elio Apih, »trgovski ter kolonialni načrti, vezani na kratkotrajni mehiški prestol nadvojvode Maksimilijana«.

Kdo se ne spominja ekonomskih težav, ki jih je pretrpela družina Slataper, ali tistih, še bolj pozornost zbujajočih, ki so doletele družino Schmitz? V teh letih se Trst iz trgovskega središča začinja s težavami in ne brez številnih stranskih pogubnih učinkov spreminjati v »tranzitno pristanišče«.

Literarna kritika, vezana na mit svevovskega mesta kot mesta-trgovskega središča, ni bila nikoli pozorna na to temeljno spremembo, na bistveni, prelomni obrat tržaške ekonomije. In vendar ni nikakršnega dvoma, da je bil ta obrat odločilen tudi za spremembe politične narave. In dejansko, čeprav je Trst ostal edini veliki izhod na morje velikanskega »hinterlanda«, kot tranzitno pristanišče začinja čutiti, da vedno bolj in vse bolj neločljivo pripada cesarstvu. In od tu izvirajo njegove skrbi in težave: če je res, da ostaja zaradi stalnega migracijskega pritoka iz Furlanije in nasploh s polotoka italijanska skupnost v Trstu ves čas večinska, je po drugi strani prav tako res — podatki to potrjujejo — da je v mozaiku »narodov« v avstro-ogrskem cesarstvu italijanska skupnost manjšinska, in to v neprimerno večji meri manjšinska kot slovska. V Trstu je torej več Italijanov kot Slovanov. Toda v cesarstvu več Slovanov kot Italijanov. Perspektiva — v resnici pa samo strah — da bo centralna oblast začela voditi politiko naraščajoče »slovanizacije« Trsta, začinja svojo prepričevalno pot in najde plodna tla tako v tistih letih kakor tudi še danes v zvezi z Osimskimi sporazumi. Šlo je za strah, ki mu je bilo usojeno, da ga je čas še okrepil, če je res (in je res), da je prav »slovanizacija« cesarstva ena središčnih točk politične publicistike

poznega Slataperja, tistega Slataperja torej, ki je z nelagodnostjo odrinil na stran svoje ostre polemike iz *Tržaških pisem*, ideološke trditve iz *Mojega Krasa* in spise o iredentizmu, ter postal navdušen in prepričan zagovornik italijanske hegemonije na Balkanu, in sicer na izrazito protiruskih in protislovenskih pozicijah.

Avtonomizem vabi in spodbuja k hrupnim gestam. In italijanska buržoazija v Trstu se že leta 1873 upre, da bi izvolila svoje predstavnike v dunajski parlament. Židovska buržoazija ne skriva svojih simpatij do novo-rojenega italijanskega kraljestva, med drugim tudi zato, ker bi rada večjo veljavo v okviru države, kot je Avstro-Ogrska, ki je sicer že iz časov Marije Terezije in Jožefa II. tržaški židovski skupnosti podelila določene pravice, vendar pa je ostala konfesionalna. Katoliška buržoazija daje duška svojemu protislovanstvu prek ostrega antiklerikalizma, saj je trdno prepričana, da rojstvo slovenske »nacionalne zavesti« poteka prek župnij in homilij klera — ki večinoma prihaja z dežele in je »torej« večinoma tudi slovenski — in se potem oblikuje (v navdušenju za federalistične zamisli, zlasti v obdobju Taaffejevega ministrovanja med leti 1879 in 1893) v zvestobi vladarju Svetega rimskega cesarstva in v antiliberalizmu (Italijani so bili po spopadu pri Porta Pia preprosto ožigosani kot »plenilci« papeža). Spor med Italijani in Slovani postane torej spor med buržoazijo in proletariatom, spor med mestom in podeželjem.

Tržaška oblastniška skupina vidi rešitev samo v okvirih široke občinske avtonomije, ki so jo zahtevali in tudi dobili. Tako je prišlo do šolske politike, ki je skušala najprej ovirati, potem pa je kar odkrito preprečila ustanavljanje šol s slovenskim poučevalnim jezikom na mestnem območju; tako je prišlo do kulturne politike, ki se je odkrito navdihovala pri načelih »diletantizma« (kar je pomenilo odprtost do tako imenovanih »lepih umetnosti« samo kot do instrumentalne potrditve lastne »kulturnation«).

Leto 1861 pomeni začetek novega, drugačnega zastavljanja vprašanja nacionalnosti, dokaz za to lahko najdemo tudi pri dogajanju na kulturnem področju. V tem letu je ustanovljen *Il Tempo* (Čas), prvi tržaški iredentistični časnik (izhajal je do leta 1866); med letoma 1863 in 1864 izhaja še »tretja« *Favilla* (Iskra) (druga je samo za kratko zaživela leta 1850, o prvi pa smo že govorili); in odtlej začne izhajati še nešteto majhnih časnikov, listov, lističev in občasnih publikacij, ki se vsi navdihujejo pri iredentistični ideologiji, vse dokler po poskusu z listom *Nuovo Tergesteo* (Novi Tergestej) ne zagleda belega dne véliki časnik tržaškega iredentizma: *L'Indipendente* (Neodvisni), v katerem se kot sodelavci in podporniki pojavijo pomembna in slovita imena tržaške literature, od Silvia Benca do Itala Sveva, ob boku z drugimi osebnostmi, ki so iz takšnih in drugačnih razlogov povezali svojo priljubljenost z mitom na rešitev čakajočega Trsta (mladi Enrico Jurettig, poligraf Augusto Levi, Riccardo Zampieri, pesnik-prerok Cesare Rossi, časnikar Giulio Césari — po izginotju Verude najintimnejši Svevov prijatelj — fašistični zgodovinar Attilio Tamaro, časnikarji Mario Nordio, Umberto Di Bin, Vittorio Tranquilli).

Prišel je trenutek, ko so se tri duše tržaškega iredentizma (mazzinijevska z Zampierijem in Oberdankom, garibaldinska s Caprinom, liberal-nacionalna in prostozidarska s Felicejem Venezianom in pozneje s Camillom Aro) združene znašle pred novim nepredvidenim dogodkom: leta 1878, ob petstoletnici predaje Trsta habsburški dinastiji, je italijanska vlada podpisala Trojno

alianso in s tem pri iredentistih iz Julijske krajine sprožila občutek zmedenosti in sramu, ki sta bila še hujša kot leta 1864 ob izjavah takratnega predsednika ministrskega sveta italijanskega kraljestva, Lamarmore, ki je vsem tistim poslancem, ki so razglašali, kako je, v perspektivi, nujna priključitev Trsta, Ljubljane in Tirolske, odgovoril, da je prestolnica Julijske krajine »preveč življenjsko pomembna« za nemške interese, da bi jo bilo mogoče vključiti v ekspanzionistične načrte savojske hiše. Če je Lamarmorova izjava, ki je postala potem tudi napotilo za italijansko politično linijo, povzročila, da so poslali v Turin protest, ki ga je podpisal Separatistični iredentistični komite, obenem pa tudi nasprotni odgovor, lojalistično poslanico Francu Jožefu, napisano v italijanščini in slovenščini, ki jo je podpisalo 13925 tržaških prebivalcev, pa ta nova epizoda štirinajst let pozneje ni premaknila tržaške buržoazije z njene linije podpihovanja etničnih sporov z odkrito aneksionističnimi cilji. V tej bitki sta se izpostavila predvsem dva časnika, že omenjeni *L'Indipendente* z izrazito bojevitih, radikalnih pozicij, in *Il Piccolo*, ki ga je ustanovil Teodoro Mayer 29. decembra leta 1881 in ki je nastopal z bolj umirjenih pozicij, za katere bi lahko rekli, da so bile značilne za bolj sodoben, bolj prepričevalen, »prilagodljiv« iredentizem.

Mislím, ali vsaj upam, da je bil tako dolg zgodovinski uvod nujen, če hočemo razumeti, kako so z italijanske strani od tega obdobja naprej literaturo pojmovali kot »orodje« za ponosno potrditev svoje »kulturnation« in kot »miselnost« mesta, ki naj ne bi bilo le večinsko, ampak v celoti italijansko po svoji tradiciji, šegah in navadah.

Znano je, kako je bil tržaški dialekt, najprej v trgovskem središču in potem v tranzitnem pristanišču, nekakšna jezikovna lepljenka, nujno potrebna za sporazumevanje med »narodi«; in kako je ta dialekt beneške jezikovne barvitosti prevladal nad prejšnjim »tergestinskim, ki je bil pod močnim ladinskim vplivom in je deloval kot svoboden, odprt jezik, »lingua franca«, in bil koristen pri spodrivanju konkurence že propadajočih Benetk pri trgovanju z vzhodnimi obalami Sredozemlja. Tako torej. Dialekt je postal najbolj učinkovito, najostrejšo orožje, ki ga je bilo treba postaviti v službo iredentizma. Potem ko je desetletja cvetel na ustnicah ljudstva kot golo orodje vsakdanjega in trgovskega sporazumevanja, se mu je odprla možnost literarnega ustvarjanja, ki je bila dotlej priznana samo Goldonijevi »beneščini«; in ravno na posnemanje tega pisca so dotlej pristajali vsi povprečni narečni avtorji v Julijski krajini.

Začetek je nenaden in silovit: govoriti dialekt beneškega izvora postane najbolj udoben dokaz za podporo tezi, da je »ves« Trst italijanski in da se mora vsak spopad med družbenimi razredi pomiriti v zdravi enotnosti hegemonistične etnične skupine: vse v pričakovanju, da bo Trst odrešen. Tako v *Il Piccolo* kot v *L'Indipendente* se začenjajo vedno bolj pogosto — smo v sedemdesetih letih preteklega stoletja — zgrinjati prispevki v korist patriotičnim združenjem, pošiljajo pa jih meščani, ki se obtožujejo, da so nehote v govoru uporabljali »neitalijanske« narečne izraze. Bodimo pozorni, gre za izredno pomemben dogodek. Bilo je neizogibno, da se je Trst glede na etnično in jezikovno sestavo območja — čeprav se je odločil za dialekt z beneško osnovo kot za svoj osnovni jezik — na koncu obogatil z jezikov-

nimi in fonetičnimi vplivi drugih narodov, predvsem slovenskega in nemškega. Ta prispevek je zdaj liberalnacionalna buržoazija nenadoma odklonila in zavrgla, saj celo »naroča« (in to mislim v najbolj intimnem pomenu besede) raznim svojim rimačem, naj bodo neoporečni, kar se tiče »čistosti«, in naj s tem tudi za prihodnost ohranijo dokaze (past je rodila svoje sadove in jih rojevja še danes) o popolnoma »nacionalni« duši Trsta.

To je načrt širokega zamaha in nedvomne bistroumnosti, njegova prva violina pa je Giglio Padovan. Leta 1885 so izšle njegove *Tržaške in istrske pesmi* (Rime triestine e istriane), sad tankovestne jezikovne predelave stihov, objavljenih deset let pred tem pod več kot očitno razumljivim naslovom *Pesmi v beneškem narečju* (Rime in dialetto veneto). Teme so takšne, kakršnim bo pozneje dajala prednost tudi naraščajoča plima narečnih verzifikatorjev: maniristični meščanski antikonformizem, ublažen satirični poudarek, splošena nespoštljivost, ki meri v srce humorja. Vendar nas tu ne zanima toliko pisec Padovan sam po sebi, kolikor trda in groba protislovenska polemičnost, ki jo vpeljuje prek instrumentalizacije literature in tako preseka vez sodelovanja, ki je bilo takrat še v modi. Da bi prepričal plašnega maronita Celestina V. za »veliko odpoved«, se je bodoči papež Bonifacij VIII — potem ko mu ni bilo dovolj, da je v temi poslal v papeževo sobo mladeniške služabnike, preoblečene v angele svaritelje — kar sam izdajal za angela Gospodovega in tako prišepnil zmedenemu staremu puščavniku (v svoj prid seveda), naj zapusti najvišjo službo Cerkve. Za Giglia Padovana in torej tudi za liberalnacionalno tržaško buržoazijo je dialekt njen pooblaščenec, prav to, kar je bila v epizodi Celestin-Bonifacij odprtina v steni, ki je strašljivo okrepila glas.

Geslo, ki so ga vrgle na dan *Rime*, je jasno in grozeče: »*co'l jegher e co'l patoc no se fa scola*«. Kaj to pomeni? Če hočemo iz družbenega in človeškega tkiva mesta zbrisati njegove neitalijanske sestavine, je treba iz dialekta zbrisati izraze nemškega (jegher) in slovanskega izvora (patoc). In tako sta bili takoj pregnani iz moje poezije, zatrjuje Padovan; v sonetu z naslovom *L'eco del klutsch* (Odmev ključa) našteje za primer in v svarilo cel seznam izrazov, ki so »v preteklosti pačili tržaško narečje«. V preteklosti in sedanosti? Giulio Piazza, ki je bil dejaven v liberalnacionalnem taboru konec devetnajstega in na začetku našega stoletja, je nekaj let pozneje trdil, da Padovanov seznam vsebuje »vse tuje besede, s katerimi *skušajo* (danes) pustošiti naše narečje«. Pačiti, pustošiti: glagola, ki sama dovolj govori o sebi. Veliki boj proti slovanski manjšini se je tako začel in v prvih vrstah, v vlogi oborožene avantgarde, se bojuje literatura. Giulio Piazza pa postane občutljivi možganski center operacije, katere namen je položiti dialekt v naročje iredentizmu. Medtem pa zorijo novi dogodki.

Med koncem devetnajstega in začetkom dvajsetega stoletja pretrga mestna občina iz čistega ekonomskega računa svojo izolacijo iz etničnega mozaika cesarstva, si zastavi čisto konkretne volilne cilje in začenja po letu 1897 pošiljati liberalnacionalne predstavnike v dunajski parlament, hkrati pa krepi tudi svojo mestno avtonomijo in prevzema vedno bolj naraščajočo in zgovorno pobudo v smeri združitve z italijanskim kraljestvom. Še posebej v desetletjih med 1890 in 1910 se ta proces razvija, izpopolnjuje, radikalizira, čeprav mesto doživlja ekonomsko obnovo in uživa koristi in prednosti velike sile, kateri je pripojeno, tako da število prebivalstva narase od 176 na 235 tisoč. Toda čeprav demografski prirastek na eni strani spodbuja (kljub med-

razrednim spletkam delodajalske in iredentistične Tržaške delavske družbe) zorenje sindikalizma in socialističnega gibanja, pa tudi vedno bolj pogloblja prepad med Italijani in Slovenci. Če si pogledamo statistike, lahko vidimo, da novi naseljenci večinoma prihajajo iz Benečije in Furlanije; po krivdi diskriminatorke politike sprejemanja na delo ostajajo Slovani omejeni na predmetno območje in okoliški kraški pas, ostajajo topovska hrana, še najbolj koristna, kadar se hoče mehanizem profitov občasno okoristiti z delom na črno.

Obstaja torej socialno vprašanje. In narečna literatura se poslušno spušča ob bok delodajalskemu sindikalizmu z Giulio Piazzo, ki si zadaja za nalogo, »kar se le da zvesto naslikati nekatere sličice tržaškega ljudstva«. Podrejeni razredi nastopijo svoj zmagoviti pohod v privzdignjeno, narcisoidno literaturo Julijske krajine, vendar z enim pogojem: da se v jeziku hvajlijo, kako niso omadeževani s slovanstvom, da brez obotavljanja izražajo prekipevajoče in nepodkupljivo patriotično čustvo, da razglašajo absolutno prednost bratstva med Italijani pred logiko družbenih razredov.

Pravilo je jasno, treba ga je spoštovati. Vzemimo primer drugega verzifikatorja iz prvih let dvajsetega stoletja, Ferruccio Piazza. Ko v mestu še ni utihnil odmev na krvavo zatiranje med stavkami leta 1902 in še ni zbledela podoba desetih tisočev delavcev na trgu, ki so manifestirali svojo grozo in bes — in to sta bili resnično ljudski, splošni čustvi — zaradi gnusnega dejanja vladajoče buržoazije, piše Ferruccio Piazza, da hoče slediti idealom »sonca prihodnosti«, se razglašča za socialista, si želi, da bi končal svojo zemeljsko pustolovščino, ko bo na svetu »plapolala edinole rdeča zastava«. Z eno besedo, Ferruccio Piazza zatrjuje: Italijan sem po kulturi in jeziku, vendar tudi socialist. Odpor lokalne inteligence je takojšen, trd, krut. Če hočemo biti dobri Italijani, to pomeni, da moramo biti protislovanski, protinemški, protisocialistični. To dokazujejo tudi ostre polemike, ki so v tem času potekale med predstavniki liberalnacionalne stranke in Valentinom Pittonijem, Italijanom po kulturi in čustvih, prvim človekom socialistične stranke v Trstu.

Od tod do zasramovanja je le kratek korak. Po hudih razočaranjih, ki jih je iredentizem v Julijski krajini pretrpel zaradi sklenitve Trojne alianse, se znova napolni z zaupanjem po letu 1902, se pravi od časa, ko je italijanska vlada začela kovati ekspanzionistične načrte proti vzhodu, da bi uravnotežila učinke habsburškega pohoda na Solun. S posredovanjem prostozidarske lože *Alpi Giulie* (Julijske Alpe) dobiva iredentistično gibanje stalno podporo rimske vlade za svoje delo nacionalnega prozelitizma; zatem pridruži svoji organizaciji *Pro Patria* (Za domovino) in *Lega Nazionale* (Nacionalna zveza) k *Dante Alighieri*; vedno bolj pridobiva za svojo stvar kraljevski establishment s pomočjo izredne moči, ki si jo je le-ta pridobil s svojimi zavarovalniškimi družbami. In čeprav iredentisti v dunajskem parlamentu dosežejo, da njihovi poslanci skupaj s konservativno desnico glasujejo za sklade, ki naj bi povečali avstrijsko mornarico (kar pomeni predvsem naročila za Trst), vedno bolj prekrivajo svoje deklarirane vzore *Risorgimenta* s stališči, ki se prilegajo duhu nacionalizma imperialističnega tipa.

Kot sem že dejal, korak do zasramovanja je zelo kratek.

Izreden uspeh tako pri kritiki kot pri občinstvu doživi leta 1909 neki osnovnošolski učitelj, Odoardo Weiss, ko v svojo narečno pesmarico uvrsti tudi uganko: *Zo del monte i xe caladi, i Miserabili, afamadi / E a Trieste i*

ga trovato / El teren tanto sognado: (Dol s hribov so prišli. / Bedni, zlakoteni, / In v Trstu so našli / Kraj svojih sanj:) uganko z zelo preprosto rešitvijo. Gre seveda za Slovence, ki si izmišljujejo nesmiselni izgovor, da bi se lahko vključili v italijansko skupnost tako z dolžnostmi, kakor tudi s pravicami, čeprav je znano, da »*No pol viver cola gente / Chi che sta tra porchi e armente*« (Ne more živeti med ljudmi / Kdor prebiva med svinjami in čredami).

Weiss trdno ostaja pri koprnečem objokovanju junaških časov, ko so — če parafraziram še en njegov sestavek — Italijani s palicami pretepali Slovence in jih izganjali iz »mesta« v njihove »štale« (hleve).

Minorna literatura, tako v knjižnem jeziku kot v dialektu, je upoštevanja vreden barometer trmaste instrumentalizacije za ksenofobske cilje, instrumentalizacije, ki jo je v Trstu in Julijski pokrajini pred prvo svetovno vojno pretrpela literarna kultura. Ta žilava, zakrknjena in hkrati bistroumna instrumentalizacija zajame vse predstavnike literarne kulture v Julijski krajini od Silvia Benca do Riccarda Pitterija, od Ferdinanda Pasinija (tu mislim na njegov poskus, da bi znova oživil *La Favillo*, ko je leta 1907 ustanovil list *Palvese*, ki pa je na srečo kmalu propadel) do tolikerih drugih pisateljev, pesnikov in kritikov; na aporije in protislovja te instrumentalizacije je prvi opozoril Scipio Slataper s svojimi *Tržaškimi pismi*, objavljenimi v listu *La Voce* med 11. februarjem in 22. aprilom leta 1909. Slataperjeva *Tržaška pisma* s svojo napadalno in rezko sintakso, s silovitim obžalovanjem omalovažujoče kratkovidnosti hegemonističnega »julijskega« razreda, izražajo razkol z udobnim in lažnim municipalističnim zgodovinoslovjem; gre torej za redko stališče, ki je bilo zmožno videti realnost brez zadržkov, kakršne navadno narekuje bedni blagor domovine.

Zgodovinska in zemljepisna funkcija Trsta — zatrjuje Slataper — je v tem, da združi tri duše (italijansko, slovansko, nemško), ki se v njem zblížujejo: da spremeni »v prednost škodo tega stika« in da tudi v obsegu kulture razvije cepič krvi, ki je osnova blaginji tega trgovskega središča. Skratka, Trst se mora krepiti in hraniti »s slovanskim značajem in zanosom«. To je bilo več kot dovolj, da je povzročilo škandal: in Slataper je nadse priklinal obsodbe, očitke, pravo izganjanje lista *La Voce* iz tržaških knjigarn. Vsa simpatija srednjih slojev v mestu se obrne k tezam Faura Timeusa, ki pridiga nujnost obrambe mesta pred slovanskim vplivom in hujska k vojni, da bi Italija nadomestila Avstrijo pri hegemoniji nad balkanskimi deželami.

Tu bi se lahko povprašali o razlogih, zaradi katerih je Slataper postopoma spreminjal svojo usmerjenost, tako da je končno — po antiiredentističnih spisih leta 1910 in nagovoru Slovincu v *Mojem Krasu* — pristal na jasnem položaju imperialističnega iredentizma, kakor je bilo dokumentirano v nedavni objavi njegovih *Političnih spisov 1914—15*.

Že drugod — tu moram zaradi nujne sintetičnosti zanemariti dialektični proces, ki me je pripeljal do takega prepričanja — sem opisal svoje stališče, da je ravno »mit« pripeljal Slataperja na strmo pobočje tega iredentizma; da je »mit« onemogočil Giottiju, da bi se dokopal do jasne in organske razredne zavesti; da je »mit« določal ne zmerom koherentne ideološke odločitve Umberto Sabi. Naj zdaj jasno povem, da po mojem mnenju pisci, ki pripadajo »mitu«, sicer lahko so in v tem primeru tudi zares so izredne cvetice v gumbnici neke kulture, vendar pa ne morejo pozitivno vplivati na njeno »zavest«.

»Vélikí pisci«, ki jih je dal Trst, so se izognili vprašanju identitete obmejnega mesta. Alfonso Nitti, glavni junak Svevovega romana *Neko življenje* (*Una vita*), prav emblematično prihaja s Krasa, ki je — tako krajevno kot etnično — v glavnem naravnost idealna predstava toskanske vasi: Italo Svevo, vsakodnevno vključen v gibanje liberalnacionalnega irendentizma, odkrito izpoveduje svoj antisocializem v zgodbi *Pleme* (*La tribù*), še bolj eksplicitno pa kaže svojo nepozornost do vprašanj »meje« preprosto s svojim molkom. Pri Giottiju groza pred nacionalizmi ne sili intelektualca k ničemur drugemu kot k pridiganju — prek metaforičnega jezika — miru in sloge. Celo Saba ni dosti več kot posameznik, osamljena osveščenost, zavest o težavnem skupnem življenju Slovanov in Italijanov (spomnimo se na *Caffé Tergeste*). Tako je res, da lahko med dvema vojnama Silvio Benco z mirno vestjo očita komiku Angelu Cecchelínu, ker je postavil na oder njegove parodične črtice o Slovencih: kajti, kot zatrjuje Benco, slovanska stvarnost je končno odpravljena in Slovani, ki so zdaj med nami, so se popolnoma integrirali v našo skupnost in sprejeli (!) njen jezik in kulturo.

Vendar pojdemo raje po vrsti. Ob koncu prve svetovne vojne se številni alibiji, ki so jih liberalnacionalisti desetletja vihteli, razblinijo kot bedni prividi. In v močvirju enodušnega, lepljivega soglasja, ki grozi, da bo zbrisalo nekdanje jasne razredne razlike, buržoazija ugotovi, da se mora znova organizirati.

Giulio Césari začne izdajati list *La Nazione* (Narod), ki pokriva desnico stare liberalnacionalne stranke in razvije intenzivno dejavnost, ki poteka vzporedno s skvadrističnim delovanjem (v dnevniku z njim tesno sodelujeta Italo Svevo in Silvio Benco — ta vse do ponovnega izhajanja lista *Il Piccolo*). S Francescom Paolinijem kot glavnim urednikom se po kioskih pojavi *L'Era Nuova* (Nova doba) z mazzinijevsko usmeritvijo. Končno se leta 1919 spet dvigne izpod pepela *Il Piccolo*, štiri leta po nasilju, ki ga je pretrpel 24. maja leta 1915. Ob administrativnem vodstvu Mayerjev prevzame politično usmeritev Rino Alessi, ki je sem prišel kot vojni dopisnik.

Ko je zmeda prebrodena, se buržoazija iz zarotniških salonov — bolj kot kadarkoli pozorna na svoje ekonomske koristi, v želji po obnovitvi hierarhičnih vrednot in vzdrževanju reda — sreča s fašizmom.

Milanski program 23. marca leta 1919 je nikakor ne pomiri: zaradi vsega tistega, kar je v njem še socialističnega pa tudi zaradi prostaške lumpenproletarske besnosti. Revolucionarne hipoteze jo spravljajo v strah. Toda dejstva, ki edina kaj veljajo, jo pomirjajo.

Buržoazija je hvaležna tistim, ki stopajo na mesta stavgajočih delavcev in branijo veleposestva pred zasedbami kmetov, zato z naraščajočo simpatijo gleda na vse tiste, ki rjovijo po ulicah svojo udobno demagoško obsodbo strahopetne vlade in zahtevajo žrtve od vseh (kar seveda pomeni žrtve podrejenih razredov) za obnovo dežele. In zdaj s stvarjo fašizma omoži (zakon iz ljubezni) svojo ksenofobično nestanovitnost, pri tem pa vedno širše odpira svojo mošnja in usklajuje spiralo nasilja, vse dokler ga ne vključi v vsako svojo akcijo. Po desetih letih svojega prihoda na oblast sreča fašizem v Trstu prav malo sovražnosti na kulturnem polju: jezljivo Stuparichevo opozicijo, aristokratski Sabov in Giottijev prezir, nemi odpor redkih intelektualcev. Na

splošno pa tako imenovana tržaška kultura, z izjemo nekaterih svojih »konic«, niti nima razloga, da bi bila antifašistična. V najboljšem primeru se zadovolji s tem (kakor Barni, Gambini), da je afašistična.

Tri izdaje *Il Piccola* sestavljajo dejansko takšno literarno in umetniško združbo, ki bi mu lahko zavidala tudi najbolj mussolinijevska italijanska provinca; *Il Popolo di Trieste* (Tržaško ljudstvo) z vso pravico hvali prav frenetično delavnost fašističnih sindikatov na področju umetnosti. *La Porta Orientale* (Vzhodna vrata), naslednica *Italie*, »pod vodstvom Giuseppeja Stefanija, Bruna Coceanija in Federica Pagnacca« izpolnjuje »nalogo budne kulturne straže na mejah naroda« (Pasini). Giulio Césariju je zaupano vodstvo glasila *Rivista mensile Città di Trieste* (Tržaška mesečna revija).

Ko si je stari vladajoči razred nadel lovorov venec, je preprečil, da bi se Trst častno odrekel, ali bolje rečeno, »začel« odrekati svoji vlogi obmejnega mesta. Minorna literatura, ki je imela svoje diamantne konice v raznih Mionijih, Pasinijih, Pagnaccih, Dardijih, je neutrudno trobila v rog Mussolinijevega režima. In to brez ironije.

Po prvih ukrepih, ki so skušali izriniti rabo narečja, pojmovanega kot »zastarel ostanek iz časov ločitve in suženjstva«, je Raimondo Cornet tako rekoč posnel delo *Korporal Mussolini* Giulia Cambera Barnija s svojimi sedmerci v pesnitvi *El Duce*: »prva avtentična bronasta medalja«, kakor je pozneje zapisal Saba, torej drugi okorni konjeniški spomenik, ustvarjen iz iskrene vdanosti. Še vedno so docela ignorirali obstoj slovenske kulture v Italiji.

Takoj po 25. juliju leta 1943 je novica o Mussolinijevem prijetju vžgala kratek plamen navdušenja. Angela Cecchelina so zmagoslavno ponesli po Korzu kot, v nekem smislu, dvoumno poosebljenje bolj nagonskega kot ideološkega antifašizma: in med upanje, da bo končno spet mogoče graditi v svobodi in miru, se vtihotapijo tudi separatistična in avtonomistična razpoloženja, nostalgične želje po restavraciji, hrepenenje po maščevanju. Mnogi so v naglici strgali iz gumbnice svojo »oso«, si skušali spet pridobiti svojo deviškost in sklicujoč se na daljno nacionalistično matico so sodelovali pri obnovi Družbe julijskih in dalmatinskih prostovoljcev. »Fašistična svojat«, ki se skuša »preroditi«, piše o njih Gabriele Foschiatti: in skupaj z Gianijem Stuparichem ter drugimi starimi privrženci demokratskega iredentizma noče pristopiti k Družbi. Dogodki se kar prehitvajo.

9. septembra Nemci zasedejo Trst; mesec dni pozneje z retroaktivnim učinkom nastane *Adriatisches Küstenland*. Bruno Coceani sprejme njeno prefekturo, Cesare Pagnini županstvo.

Obe duši »julijskega« nacionalizma se spet razcepita: ena se pridruži novo nastali RSI, druga pa sklene, da bo rešila »italijanskost« Trsta tako, da se odloči za sodelovanje z nemškimi oblastmi. Na hitro ustanovljeni *Obalni jadranski radio* skrpa skupaj svoj program, emblematičen že po svojem geslu (»Trst kliče Dunaj«): tu gre seveda za poskus, da bi izkoristili določeno nostalgijo — le berimo si Cergolyja — ki očitno še dandanes težko izginja. Odgovor je zelo bistroumen. Skupaj s časnikarjem Umbertom Di Binom in etnomuzikologom Albertom Catalanom širijo narečni pesniki Raimondo Cornet, Carlo de Dolcetti in Adolfo Leghissa po valovih Obalnega jadranskega radia narečne strani, katerih pravi namen je utrditi italijanskost tega ozemlja. Bistroumen odgovor, kot smo že rekli, ali pa le izmikajoč se do take mere, da so njegovi avtorji omadeževani s pečatom kolaboracionizma.

Nisem ravno prepričan, da so iredentistične popevčice premaknile Nemce od njihove odločitve, da pripojijo Reichu Adriatisches Küstenland; vendar pa so se na koncu vseeno izkazale kot koristne.

Nacistični zasedbi je vse do 26. oktobra leta 1954 sledila zasedba zaveznikov. Obe fronti tržaškega nacionalizma sta spet združili svoje vrste, saj sta zaupali v dobrodušno kratkovidnost zavezniške vojaške uprave in v makartiistični organigram. Ukoreninjena protislovanska fobija je spet svobodno zadihala. Eksodus Istranov in Dalmatincev, boleča priložnost za grenak razmislek o posledicah slepe politike, pa je znova zanetil plamen revanšizma. Fašizem, endemična bolezen obmejne pokrajine, se hrani z nenehnim zasramovanjem, ki je mestu očitno prav usojeno: in še enkrat pogrezne svoje korenine v plodno podrast kulturne muhavosti.

Surov napad na vsakogar, ki ne izpoveduje dovolj gorečega patriotizma, spet doseže svoj vrh. Nekdanji rasizem, nikoli pomirjeno sovraštvo do manjšine, endemična rana nacionalizma, vse to si najde hrane v jasliah kapitala, ki je opasal stare centre moči, obenem pa neprenehoma vlačijo na dan večno prikazen »slovanizacije« mesta in italijanski vladi postavljajo mučne in predrzne zahteve, čeprav je zgodovina jasno pokazala, kako je v Trstu avtonomizem vedno pomenil zaprtost, postavljanje okopov, municipalizem.

V zadnjih dveh desetletjih se je veliko spremenilo na bolje. Zrasle so demokratske stranke, katoliška komponenta je poudarila svojo progresistično usmeritev, v ospredje so stopile nove generacije. Stara tržaška literarna kultura je dala prednost bolečini ob ozemeljskem pohabljenju pred spominom na odporniško gibanje, zato seveda ni sodelovala pri neorealističnem gibanju. Šele neki mladenič, Renzo Rosso, se s svojim delom *Privaba* (L'adescamento) petnajst let po koncu vojne sooča z vprašanjem skupnega prispevka Slovanov in Italijanov v vojni za osvoboditev, in sicer prek simbolične »ideološke vzgoje«, ki jo je meščan Enrico Paulian dobil od proletarca Alessia Slanka; istega, 1960. leta še mlajši Fulvio Tomizza osredotoči dogajanje svojega romana *Materada* na eksodus iz Istre, ne da bi se spuščal v sentimentalne in politične dvomnosti.

Veliko se je torej spremenilo. Po *Petem letnem času* nam je z *Boljšim življenjem* Tomizza podaril izjemno delo naše »literature ob meji«. Tudi ugledne institucije so s svoje strani začele vrsto pobud in sprejele razne odgovornosti, ki pričajo o najširši odprtosti: Tržaška univerza, kulturno prosvetni krožki, pokrajinski sedež radiotelevizije, stalno gledališče.

Jasno je, kako je ta cesta polna nevarnosti, posuta s težavami, trnova in preprežena s pastmi. Duševne zavore, sumničenja, žilavi odpori mitov, zanikrnosti in sovražnosti podjetniških slojev, ki pripadajo stari vladajoči buržoaziji, nastavljajo zanke, s katerimi skuša neoiredentizem zaigrati svoje zadnje karte pred zgodovino, ki bi ga hotela odvreči med neprijetne spomine, med zgrešene izkušnje.

Toliko vprašanj ostaja odprtih: vprašanje šolske politike, ki nič drugače kot v preteklosti ovira širjenje slovanskih jezikov; vprašanje kulturnega sodelovanja na neuradnih ravneh; vprašanje korektnega upravljanja kulturnih organizmov z družbeno podporo; vprašanje — bistveno — odziva italijanskih

intelektualcev in podjetnikov zunaj Trsta na naš poskus, da bi s konkretnimi pobudami pripomogli k podobi nove kulture, k podobi »odprtih meja«.

Kajti vsi smo prepričani, da se za perspektivami kulturne izolacije skriva še druga perspektiva, perspektiva politične izolacije. Demokratična kultura se mora temu upreti z vso moralno močjo svojih izbir, če se noče izogniti zelo natančno določenim dolžnostim v evropskem okviru: in samo v tem primeru lahko z vso pravico zahteva, da se nihče, pa naj ima kakršenkoli predznak, ne more nikoli nekaznovano izmakniti tem in podobnim odgovornostim dialoga in varstva nad pravicami manjšin.

Prev. Jaša Zlobec